

Тернопільська обласна рада
Управління освіти і науки Тернопільської обласної державної адміністрації
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка
Кафедра української філології та суспільних дисциплін

З А Т В Е Р Д Ж У Ю

Проректор із навчальної роботи

М. Б. Боднар

29 серпня 2016 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІСТОРІЯ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ

Рівень вищої освіти	<i>перший (бакалаврський)</i>
Галузь знань	<i>01 Освіта</i>
Спеціальності	<i>012 Дошкільна освіта (Дошкільна освіта) 014 Середня освіта (Українська мова і література); 014 Середня освіта (Мова і література (англійська)); 014 Середня освіта (Мова і література (німецька)); 014 Середня освіта (Музичне мистецтво); 014 Середня освіта (Образотворче мистецтво); 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології); 014 Середня освіта (Біологія); 014 Середня освіта (Фізична культура)</i>

Робоча програма навчальної дисципліни *Історія освіти на Волині для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта*

Укладач *Собчук Володимир Дмитрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри української філології та суспільних дисциплін*

Затверджено на засіданні кафедри української філології і суспільних дисциплін

Протокол № 1 від 29 серпня 2016 року

Завідувач кафедри

(Василишин О. В.)

1. ВСТУП

Анотація. Волинь як один з історичних країв України; джерела з історії освіти і школи в регіоні; культурно-освітні процеси на Волині від середньовіччя до сьогодення; ключові події історії освіти; найголовніші навчальні заклади краю; сучасні вітчизняні і зарубіжні дослідження культурно-освітніх процесів на Волині.

Ключові слова: братська школа, Волинська гімназія, Волинська губернія, Волинська духовна семінарія, Волинська земля, Волинська область, Волинське воєводство, Волинський ліцей, Волинь, вчительська семінарія, двокласна школа, Добрилове Євангеліє, другокласна школа, духовна семінарія, духовне училище, Едукаційна комісія, єшива, жіноче єпархіальне училище, історичний край, кальвіністська школа, комерційне училище, конвікт, Кременецька граматыка, Кременецький братський монастир, Кременецький ліцей, Кременецький педагогічний інститут, Кременецький учительський інститут, Луцька братська школа, Луцьке Євангеліє XIV ст., Луцький псалтир 1384 р., освітній округ, Острозька академія, Острозька Біблія, парафіяльна школа, педагогіум, Пересопницьке Євангеліє, повітова школа, Радзивіллівський літопис, социніанська школа, талмуд-тора, хедер, церковно-вчительська школа, церковно-парафіяльна школа, школа грамоти.

2. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, предметна спеціалізація, освітньо-професійна програма	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <i>01 Освіта</i>	<i>нормативна</i>	
Модулів – 2	Спеціальності <i>012 Дошкільна освіта (Дошкільна освіта);</i> <i>014 Середня освіта (Українська мова і література);</i> <i>014 Середня освіта (Мова і література (англійська));</i> <i>014 Середня освіта (Мова і література (німецька));</i> <i>014 Середня освіта (Музичне мистецтво);</i> <i>014 Середня освіта (Образотворче мистецтво);</i> <i>014 Середня освіта (Трудове навчання та технології);</i> <i>014 Середня освіта (Біологія);</i> <i>014 Середня освіта (Фізична культура)</i>	Рік підготовки	
Змістових модулів – 2		<i>1-й</i>	<i>1-й</i>
Загальна кількість годин – 90		Семестр	
Тижневих годин для ден- ної форми навчання аудиторних – 2 самостійної роботи – 3,3		<i>1-й / 2-й</i>	<i>1-й / 2-й</i>
		Лекції	
		<i>16 год.</i>	<i>6 год.</i>
		Практичні, семінарські	
		<i>18 год.</i>	<i>4 год.</i>
		Лабораторні	
		<i>– год.</i>	<i>– год.</i>
	Самостійна робота		
<i>56 год.</i>	<i>80 год.</i>		
Вид контролю – залік			

Примітка. Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи

для денної форми навчання: 38% – 62%;

для заочної форми навчання: 11% – 89%.

3. МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета:

- 1) опанувати культурно-освітню спадщину Волині як одного з історичних країв України;
- 2) розвинути потребу і вміння аналізувати й оцінювати культурно-освітні процеси і явища та визначати їхнє місце в поступі цивілізації;
- 3) формувати регіональну й локальну ідентичність.

Завдання:

- 1) вивчити культурно-освітні процеси на Волині від давнини до сьогодення;
- 2) розвинути дослідницькі навички тлумачення фактів культурно-освітнього життя;
- 3) стимулювати інтерес до минулого для забезпечення інтелектуальним заняттям з метою уникання фрустрації;
- 4) прививати цінності, шановані в сучасному громадянському суспільстві.

Професійні компетентності, на формування яких спрямована навчальна дисципліна

Інтегральна:

- 1) здатність розв'язувати в професійній діяльності або в процесі навчання складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми, що передбачає застосування теорій та методів науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні.

Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

Здатність володіти державною мовою як усно, так і письмово.

Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

Спеціальні компетентності.

Здатність усвідомлювати високе соціальне значення педагогічної професії та дотримуватися принципів професійної етики вихователя дітей раннього та дошкільного віку.

Здатність створювати і підтримувати психологічно безпечне і сприятливе освітнє середовище закладу освіти, що сприяє навчанню дітей раннього і дошкільного віку незалежно від їхнього соціально-культурного та економічного контексту.

Здатність до саморозвитку на основі рефлексії результатів власної професійно-

педагогічної діяльності, включаючи спроможність обмірковувати власні та інші системи цінностей, розвиток і практику.

Здатність використовувати основи теорії і методології освіти в професійно-педагогічній діяльності.

Здатність трансформувати і впроваджувати у власній професійній діяльності передовий педагогічний досвід у галузі освіти.

Програмні результати навчання

Продемонструвати базові уявлення з дисциплін гуманітарної, соціально-економічної, математичної та природничо-наукової підготовки майбутнього фахівця.

Застосовувати отримані знання при вирішенні педагогічних, навчально-виховних і науково-методичних завдань з урахуванням вікових й індивідуально-типологічних, соціально-психологічних особливостей дитячих колективів і конкретних педагогічних ситуацій.

Систематично підвищувати свою професійно-педагогічну майстерність.
Демонструвати навички публічної етичної поведінки.

4. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1

ОСВІТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ І РАННЬОМОДЕРНОЇ ВОЛИНИ

Тема 1. Предмет і завдання курсу

Волинь як один з історичних країв України. Історичне районування України. Критерії районування. Територія Волині як історичного краю. Ядро і периферія Волині як історичного краю. Назви краю.

Джерела з історії освіти і школи на Волині. Державні і відомчі архіви. Публікації архівних джерел. Мемуарна література.

Дослідження з історії культурно-освітніх процесів на Волині.

Тема 2. Освіта і школа середньовічної Волині

Історичні умови культурно-освітніх процесів. Формування Волині як одного з історичних країв України. Державотворчі процеси в регіоні. Край у складі Русі. Утворення окремих князівств. Волинь у Галицько-Волинській державі. Волинь у Великому князівстві Литовському. Назви території і населення.

Поширення на Волині писемності та освіти. Витоки писемності і книжної мови слов'ян. Слов'янська азбука. Поширення писемності. Матеріал для письма. Грамотність населення. Православні церкви і монастирі як осередки репродукування грамо-

тності. Міські парафіяльні школи при католицьких костелах.

Книжна культура середньовічної Волині. Літописання на Волині. Галицько-Волинський літопис XIII ст. Радзивіллівський літопис кін. XV ст. Монастирі як осередки книгописання. Найвидатніші пам'ятки книжної культури Волині. Добрилове Євангеліє 1164 р. Луцьке Євангеліє XIV ст. Луцький псалтир 1384 р. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Сучасні факсимільні видання пам'яток книжної культури.

Тема 3. Освіта і школа ранньомодерної Волині

Історичні умови розвитку освіти. Волинь як складова частина Речі Посполитої. Адміністративно-територіальний устрій. Економічне і соціальне життя. Релігійне й культурне обличчя краю. Православна і Католицька церкви на Волині. Реформаційні рухи. Берестейська церковна унія. Заснування нових монастирів. Поява книгодрукування. Спустошення Волині війнами середини й другої половини XVII ст. Волинь наприкінці XVII та у XVIII ст. Зміцнення позицій Католицької церкви. Перехід православного населення в унію. Посилення колонізації краю. Конфесійний характер освіти.

Православні школи. Грамотність населення. Домашня освіта. Парафіяльні школи. Монастирі як осередки освіти. Мандрівні дяки-вчителі. Братські школи. Луцька братська школа. Школа і друкарня Кременецького братського монастиря. Шкільні підручники. «Буквар» Івана Федорова. «Грамматика» Мелетія Смотрицького. Кременецька грамматика. Політика держави щодо руських шкіл.

Острозький культурно-освітній осередок. Василь-Костянтин Острозький. Острозька академія. Видавнича діяльність острозького осередку. Острозька Біблія.

Унійні школи. Кафедральна школа. Культурно-освітня діяльність василіанських монастирів. Типи монастирських шкіл. Освітні заклади Почаївського монастиря. Друкарня Почаївського монастиря. Початкові парафіяльні школи.

Навчальні заклади католицької церкви. Парафіяльні школи. Кременецький францисканський монастир і його школа. Освітня діяльність чернечих орденів. Луцький, Острозький і Кременецький єзуїтські колегіуми. Конвікти.

Протестантські навчальні заклади. Кальвіністські школи. Социніанські школи. Академія в Киселині. Протестантська школа в Гощі.

Освіта в єврейських громадах Волині. Євреї як окрема етноконфесійна група населення. Система єврейських шкіл (хедер, талмуд-тора і ешива).

Навчальні заклади Едукаційної комісії. Система закладів освіти. Окружні і підокружні школи на Волині. Окружна школа в Кременці.

Мандрівки волиняків за освітою. Студенти з Волині в Києво-Могилянській академії. Вихідці з Волині в Замойській академії та університетах Європи.

Змістовий модуль 2

ОСВІТА НА ВОЛИНІ В ХІХ – ХХ ст.

Тема 4. Освіта і школа на Волині в ХІХ – на початку ХХ ст.

Історичні умови розвитку освіти. Доля Волині під час поділів Речі Посполитої. Адміністративно-територіальний поділ, економічне життя і соціальний устрій краю в Російській імперії. Польське повстання 1830–1831 рр. на Волині та його наслідки. Модернізаційні процеси кінця ХІХ – початку ХХ ст. Русифікація краю.

Система освіти в Російській імперії. Освітня реформа початку ХІХ ст. Навчальні округи. Система закладів освіти (початкові школи, повітові училища, гімназія та університет).

Волинська гімназія і Волинський ліцей у Кременці (1805–1833). Тадеуш Чацький і Гуго Колонтай як творці Волинських Афін. Матеріальне забезпечення закладів освіти. Структура гімназії і ліцею. Школа присяжних геометрів. Школа практичних механіків. Бібліотека і друкарня. Навчальний план гімназії і ліцею. Педагогічний персонал. Учнівський колектив і його життя. Конвікти. Перетворення Кременця в провідний осередок культурно-освітнього життя Правобережної України. Ліквідація ліцею.

Церковні заклади освіти. Волинська духовна семінарія. Навчальний план закладу. Педагогічний персонал. Семінарія і краєзнавчий рух на Волині. Чоловічі духовні училища. Волинське жіноче училище духовного відомства в Житомирі. Волинське жіноче єпархіальне училище в Кременці. Церковнопарафіяльні школи. Двокласні школи.

Професійна освіта. Сільськогосподарські школи в селах Лідихів і Білокриниця. Кременецьке комерційне училище.

Підготовка вчителів народних шкіл. Положення 1870 р. про вчительські семінарії. Острозька і Дедеркальська вчительські семінарії. Волинська єпархіальна церковно-вчительська школа. Другокласні церковно-вчительські школи.

Тема 5. Освіта на Волині між двома світовими війнами

Загальна характеристика періоду. Волинь під час Першої світової війни і революції. Поділ Волині на польську і радянську частини. Модернізаційні процеси на Волині та наслідки їх.

Культурно-освітні процеси на Волині в умовах Першої світової війни і революції (1914–1920). Зміни в системі освіти, запроваджені Тимчасовим урядом. Українізація навчальних закладів. Гімназія в Кременці.

Освіта на Волині в складі Польщі (1921–1939). Система навчальних закладів міжвоєнної Польщі. Полонізація освіти. Кременецький ліцей. Матеріальне забезпечення закладу. Навчальний план. Склад учителів та учнів. Приватні навчальні заклади. Українські гімназії. Волинська духовна семінарія в Кременці.

Освіта на Волині під владою більшовиків (1921–1941). Запровадження радянської системи освіти. Мережа навчальних закладів. Ліквідація неписьменності.

Тема 6. Освіта і школа на Волині кін. 30-х рр. XX – поч. XXI ст.

Культурно-освітні процеси в регіоні під час Другої світової війни. Радянізація освіти і школи Західної Волині (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Реорганізація системи освіти. Українізація освіти. Відкриття вчительських інститутів. Кременецький учительський інститут. Політика німецьких окупантів у галузі освіти і школи. Освіта в умовах розгортання на Волині руху Опору.

Освіта на Волині в середині й другій половині XX ст. Ліквідація наслідків війни і завершення радянізації. Система освіти. Розширення мережі вищих навчальних закладів. Підготовка педагогічних кадрів. Педагогічні інститути в Кременці і Луцьку. Педагогічні училища. Кременецьке педагогічне училище.

Культурно-освітні процеси в регіоні в умовах незалежної України. Розширення мережі вищих навчальних закладів. Острозька академія. Відродження вищої школи в Кременці.

5. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	У тому числі					Усього	У тому числі				
		л.	п.	лаб.	інд.	с.р.		л.	п.	лаб.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. ОСВІТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ І РАННЬОМОДЕРНОЇ ВОЛИНИ												
<i>Тема 1.</i> Предмет і завдання курсу	8	2	2	–	–	4	8	–	–	–	–	8
<i>Тема 2.</i> Освіта і школа середньовічної Волині	10	2	2	–	–	6	10	2	–	–	–	8
<i>Тема 3.</i> Освіта і школа ранньомодерної Волині	18	4	4	–	–	10	18	–	2	–	–	16
Разом за змістовим модулем 1	36	8	8	–	–	20	36	2	2	–	–	32
Змістовий модуль 2. ОСВІТА НА ВОЛИНІ В ХІХ – ХХ ст.												
<i>Тема 4.</i> Освіта і школа на Волині в ХІХ – на початку ХХ ст.	18	4	6	–	–	6	18	2	–	–	–	16
<i>Тема 5.</i> Освіта на Волині між двома світовими війнами	10	2	2	–	–	6	10	2	2	–	–	6
<i>Тема 6.</i> Освіта і школа на Волині кін. 30-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст.	8	2/4	2	–	–	4/2	8	–	–	–	–	8
Разом за змістовим модулем 2	36	10	10	–	–	18/16	36	4	2	–	–	30
Усього годин	72	16/18	18	–	–	38/36	72	6	4	–	–	62
Модуль 2												
Індивідуальне науково-дослідне завдання	18	–	–	–	18	–	18	–	–	–	18	–
Усього годин	90	16/18	18	–	18	38/36	90	6	4	–	18	62

6. ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Предмет і завдання курсу	2
2	Освіта і школа середньовічної Волині	2
3	Освіта і школа ранньомодерної Волині	4
4	Освіта і школа на Волині в XIX – на початку XX ст.	6
5	Освіта на Волині між двома світовими війнами	2
6	Освіта і школа на Волині кін. 30-х рр. XX – поч. XXI ст.	2

7. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Предмет і завдання курсу	4
2	Освіта і школа середньовічної Волині	6
3	Освіта і школа ранньомодерної Волині	10
4	Освіта і школа на Волині в XIX – на початку XX ст.	8/6
5	Освіта на Волині між двома світовими війнами	6
6	Освіта і школа на Волині кін. 30-х рр. XX – поч. XXI ст.	4
	Разом	38/36

8. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювання архівного джерела з історії освіти на Волині.
2. Острозька академія очима сучасних дослідників.
3. Братські школи Волині в контексті епохи.
4. Єзуїтські навчальні заклади на Волині.
5. Волинська гімназія в Кременці.
6. Волинська духовна семінарія.
7. Жіноче епархіальне училище в Кременці.
8. Кременецьке духовне училище.
9. Міжвоєнний Кременецький ліцей.
10. Карта освітніх осередків району (за вибором).
11. Навчання в населеному пункті під час Другої світової війни (за вибором).
12. Навчання в населеному пункті в середині й другій полов. 40-х рр. XX ст. (за вибором)

13. Історія навчального закладу (за вибором).
14. Історичний портрет культурно-освітнього діяча регіону (за вибором).
15. Порівняльна характеристика освіти під владою Польщі та під більшовиками.
16. Шкільні роки відомого історичного діяча регіону (за вибором).

9. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Лекції; семінарські заняття; аналітична робота з науковими текстами; вирішення проблемних ситуацій та світоглядних завдань.

10. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточне оцінювання, оцінка самостійної та індивідуальної роботи, підсумкове тестування, залік.

11. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Поточне тестування та самостійна робота						ІНДЗ	Підсумковий тест	Сума
Змістовий модуль № 1			Змістовий модуль № 2					
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	12	40	100
6	6	12	18	6	6			

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
82–89	B	добре	
75–81	C		
66–74	D	задовільно	
60–65	E		
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

12. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Опорні конспекти лекцій, розробки семінарських занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи.

13. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

Артемове Л. В. Історія педагогіки України : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – Київ, 2006.

Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки : навч. посібн. – Київ, 2006.

Допоміжна

До всього курсу

Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення : Хронологічний довідник. – 2-е вид., доповн., доопрац. – Київ, 2005.

Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / У 4 т., 5 кн. – Київ, 1998.

Енциклопедія історії України / в 11 т. – Київ, 2003–2016.

Історія української культури / у 5 т., 9 кн. – Київ, 2001–2012.

Релігія і церква в історії Волині : збірн. наук. пр. – Кременець, 2007.

Слово про Кременець. – Жовква 2013.

Студії і матеріали з історії Волині. 2012. – Кременець, 2012.

Студії і матеріали з історії Волині. 2013. – Кременець, 2015.

Чернихівський Г. І., Легкун О. Г. Портрети пером : статті, есеї, рецензії. – Кн. 2. – Кременець; Тернопіль, 2003.

До змістового модуля 1

Горін С. Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть). – Львів, 2007.

Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / пер. з англ. – Львів, 2000.

Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002.

Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVII ст. –

Київ, 1966.

Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст. : Енцикл. вид. – Київ, 2001.

Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – 2-е вид., із змінами і доповн. – Львів, 1999.

Кучінко М. М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині (від палеоліту до середини XIV ст.). – Луцьк, 1994.

Літопис руський. За Іпатським списком / пер. з давньорус. – Київ, 1989.

Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). – Київ, 1990.

Острозька академія XVI – XVII століття : Енциклопедія. – Острог, 2011.

Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI — початок XVIII ст.): Тексти і дослідження. – Київ, 1988.

Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. – 2 вид., доповн. – Київ, 2011.

Смотрицький Мелетій. Граматика. – Київ, 1979.

Собчук В. Від коріння до крони : Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. – Кременець, 2014.

Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні X – XVIII ст. – Львів, 2003.

Яременко П. К. Мелетій Смотрицький: Життя і творчість. – Київ, 1986.

Ярошинський О. Б. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. – Київ, 2005.

Litak S. Parafie w Rzeczypospolitej w XVI – XVIII wieku : Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne. – Lublin, 2004.

До змістового модуля 2

Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920-е гг.: Материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА / в 2 т. – Киев, 1914–1915.

Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / пер. із франц. – Київ, 1996.

Волинські Афіни. 1805–1833 : збірн. наук. пр. – Тернопіль, 2006.

«Волинські Афіни» – між історією і сучасністю. – Olsztyn ; Кременець, 2015.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920 : Док. і матеріали / у 2 т. – Київ, 2006.

Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – Київ ; Едмонтон, 1992.

Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. – Луцьк, 2015.

Перерва В. С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ. – Біла Церква, 2014. – Т. 1: Загальна частина.

Прищела О. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне, 2010.

Самчук У. Юність Василя Шеремети : роман / у 2 т. – Мюнхен, 1946–1947.

Самчук У. Волинь: Роман у 3 част. / у 2 т. – Київ, 1993.

Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / [в 5 т.] – Почаев, 1888–1903.

Теодорович Н. И. Волынская духовная семинария: история первоначал. устройства ее и подведомствен. ей училищ : списки воспитанников, окончивших в ней курсы учения, а также начальников и наставников ее в период времени с 1796 по 1900 г. : с прил. портр. митрополита Антония Рафальского и его писем. – Почаев, 1901.

Теодорович Н. И. История города Кременца Волынской губернии. – 2-е изд., перераб. – Седлец, 1904.

Шмит А. Кременецький ліцей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX століття. – Кременець, 2012.

Bewauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. 1803–1832. – Т. 1–2. – Rzym; Lublin, 1991.

Danowska E. Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem. – Kraków, 2006.

14. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Бібліотека Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка

Бібліотека Кременецького краєзнавчого музею

Сайт Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua>

Електронна бібліотека Ін-ту історії України НАН України <http://resource.history.org.ua/>

Електронна бібліотека «Чтиво» <http://www.chtyvo.org.ua>

Електронна бібліотека «Діаспоріана» <http://diasporiana.org.ua>

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'D. Seleznev' with a stylized flourish underneath.